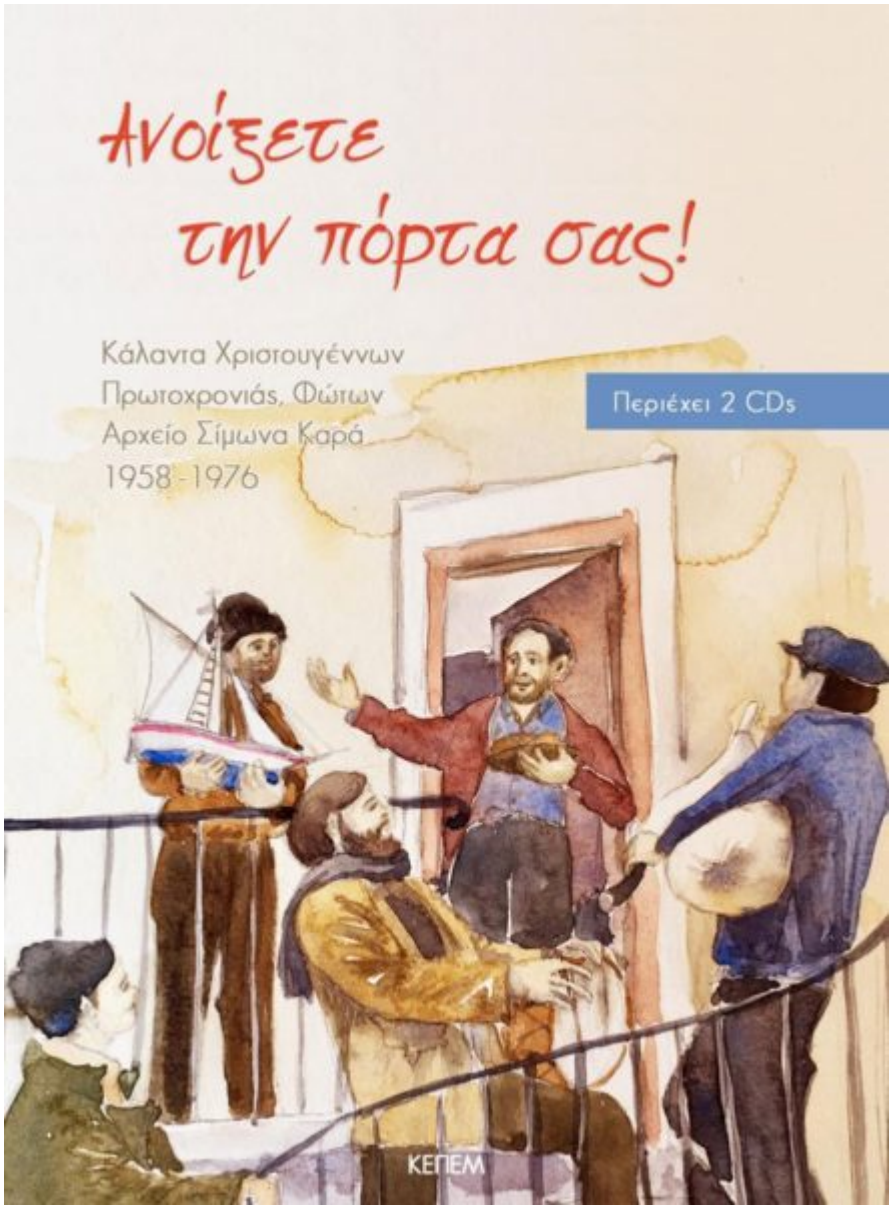
30/12/2021

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά: Τα πασίγνωστα δυσνόητα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς

/ Παράδοση

Το κείμενο περιλαμβάνεται στην έκδοση του ΚΕΠΕΜ «Ανοίξετε την πόρτα σας! – Κάλαντα Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Φώτων – Αρχείο Σίμωνα Καρά 1958-1976» με τίτλο «Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά: Παρανοήσεις και ο ρόλος των τσακισμάτων». Στο βίντεο ακούγονται τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα από την Αιγιάλη της Αμοργού που ηχογράφησε ο Σίμων Καράς το 1973 από δύο ντόπιους οργανοπαίκτες.

Τα κοινά κάλαντα της Πρωτοχρονιάς, με έντονη παρουσία στο νότιο και ανατολικό Αιγαίο και σε περιοχές της δυτικής Μικράς Ασίας, τα οποία τραγουδιούνται αύριο σε ολόκληρη την Ελλάδα, παρουσιάζουν μία τέτοια πλοκή στίχων, ώστε το περιεχόμενό τους να παρουσιάζεται σχεδόν ασυνάρτητο. Συνήθως τα κάλαντα αυτά τα βλέπουμε γραμμένα ως εξής:

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά,

ψηλή μου δεντρολιβανιά,

κι αρχή καλός μας χρόνος,

εκκλησιά με τ’ άγιο θρόνος.

Αρχή που βγήκε ο Χριστός,

άγιος και πνευματικός,

στη γη να περπατήσει

και να μας καλοκαρδίσει.

Άγιος Βασίλης έρχεται

και δε μας καταδέχεται

από την Καισαρεία,

συ ’σ’ αρχόντισσα, κυρία.

Βαστάει εικόνα και χαρτί,

ζαχαροκάντιο ζυμωτή,

χαρτί και καλαμάρι,

δες κι εμέ το παλληκάρι.

Το καλαμάρι έγραφε,

τη μοίρα του την έλεγε

και το χαρτί ομίλει

άσπρε μου, άγιε Βασίλη.

Το νόημα των στίχων των καλάντων αυτών, τα οποία στην παραπάνω εκδοχή είναι ελλιπή από πλευράς στίχων και περιλαμβάνουν αρκετά λάθη γραφής, ξεκαθαρίζει αν λάβουμε υπ’ όψιν μας την παρουσία και τον ρόλο των τσακισμάτων. *Τσάκισμα*

–η *γύρισμα* σε άλλες περιοχές– στα δημοτικά τραγούδια ονομάζεται μία φράση, ένας στίχος ή συχνά ένα ομοιοκατάληκτο δίστιχο, λιγότερων συνήθως συλλαβών από τον κύριο στίχο, που παρεμβάλλεται μεταξύ των στίχων ενός τραγουδιού ή σφραγίζει το τραγούδισμα ενός στίχου, ενός διστίχου ή μιάς ολόκληρης στιχουργικής ενότητας. Τα τσακίσματα συνήθως δεν είναι απαραίτητα για τη νοηματική πληρότητα του κειμένου, όμως κάποιες φορές σχετίζονται νοηματικά με αυτό και ενίοτε το συμπληρώνουν. Δίστιχα τσακίσματα, όπως είναι για παράδειγμα το «*Σένα τα λέγω κι άκου τα | πάρε χαρτί και γράφε τα*», εμφανίζονται συχνότατα στα δημοτικά τραγούδια, ενώ λείπουν παντελώς από τα κάλαντα.

Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς αποτελούνταν πρωτογενώς από στίχους ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους. Παρακάτω παραθέτουμε όλους τους στίχους της παραλλαγής από την Κάτω Παναγιά της Ερυθραίας της Μικράς Ασίας (*Ανοίξετε την πόρτα σας!*

, CD 1, αρ. 23), όπως θα ήταν πριν την παρεμβολή των τσακισμάτων. Στη μορφή αυτή το νόημα είναι σαφές και πλήρες.

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά κι αρχικαλός μας χρόνος!

Κι αρχή που βγήκε ο Χριστός στη γη να περπατήσει.

Άγιος Βασίλης έρχεται από την Καισαρεία,

βαστά εικόνα και χαρτί, χαρτί και καλαμάρι.

Το καλαμάρι έγραφε και το χαρτί ομίλειε.

— Βασίλη, πόθεν έρχεσαι και πόθεν κατεβαίνεις;

— Από της μάνας μ’ έρχομαι και στο σχολειό μου πάω.

— Κάτσε να φας, κάτσε να πιείς, κάτσε να τραγουδήσεις.

— Εγώ γράμματα μάθαινα, τραγούδια δεν ηξεύρω.

— Σα δεν ηξεύρεις γράμματα [1], πες μας την αρφαβήτα.

Και στο ραβδί τ’ ακούμπησε, να πεί την αρφαβήτα.

Χλωρό ραβδί, ξερό ραβδί, χλωρά βλαστάρια επέτα

κι απάνω στα βλαστάρια του πέρδικες κελαηδούσαν.

Δεν ήταν μόνο πέρδικες, ήταν και τρυγονάκια.

Κατέβηκε η πέρδικα να βρέξει το φτερό της

κι έβρεξε τον αφέντη μας τον πολυχρονεμένο.

Ο τελευταίος αυτός στίχος αποτελεί σε πολλές παραλλαγές την αρχή των παινεμάτων προς τον αφέντη. Οι στίχοι αυτοί έσπασαν λοιπόν σε δύο ημιστίχια, κάθε ένα από τα οποία συνοδεύτηκε από ένα ομοιοκατάληκτο με αυτό τσάκισμα. [2] Τα τσακίσματα αυτά δεν έγινε προσπάθεια, εκτός κάποιων εξαιρέσεων, να ταιριάξουν νοηματικά με τους κυρίως στίχους. Το αν έγινε αυτό εσκεμμένα η από αδυναμία δεν το γνωρίζουμε. Πάντως τα περισσότερα τσακίσματα απευθύνονται

προς κάποια κοπέλα· θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε προς την κοπέλα του σπιτιού –όπου βέβαια υπήρχε. Με τα τσακίσματα, τα οποία τα σημειώνουμε μέσα σε παύλες και με πλάγια γράμματα, τα κάλαντα παίρνουν την εξής μορφή:

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά

-ψηλή μου δεντρολιβανιά-

κι αρχικαλός μας χρόνος!

-εκκλησιά με τ' άγιο θρόνος-

Κι αρχή που βγήκε ο Χριστός

-άγιος και πνευματικός-

στη γη να περπατήσει.

-και να μας καλοκαρδίσει-

Άγιος Βασίλης έρχεται

-αν δε μας καταδέχεται- [3]

από την Καισαρεία.

-σύ 'σ' αρχόντισσα, κυρία-

Βαστά εικόνα και χαρτί,

-ζαχαροκαντιοζύμωτη- [4]

χαρτί και καλαμάρι.

-δες κι εμέ, το παλληκάρι-

Το καλαμάρι έγραφε

-τη μοίρα μου την έγραφε-

και το χαρτί ομίλειε.

-άσπρε μου, καθάριε κρίνε-

— Βασίλη, πόθεν έρχεσαι

-και δε μας καταδέχεσαι-

και πόθεν κατεβαίνεις;

-και δε μας ε-συντυχαίνεις-

— Από της μάνας μ’ έρχομαι

-κι εγώ σας καταδέχομαι-

και στο σχολειό μου πάω.

-δε μου λέτε τι να κάνω-

— Κάτσε να φας, κάτσε να πιείς,

-κάτσε τον πόνο σου να πείς-

κάτσε να τραγουδήσεις.

-και να μας καλοκαρδίσεις-

— Εγώ γράμματα μάθαινα,

-μα να σας πω τι πάθαινα-

τραγούδια δεν ηξεύρω.

-αντικρύ μου να σας εύρω-

— Σα δεν ηξεύρεις γράμματα,

-πόσες φορές με κλάματα-

πες μας την αρφαβήτα.

-νά ’χεις το Θεό βοήθεια-

Και στο ραβδί τ’ ακούμπησε

-και δε μας ετραγούδησε-

να πει την αρφαβήτα.

-ωσάν άγιος που ήτα'-

Χλωρό ραβδί, ξερό ραβδί,

-άσπρο σταφύλι ροζακί-

χλωρά βλαστάρια επέτα.

-ροδοκόκκινη βιολέτα-

Και πάνω στα βλαστάρια της

-και στα περικλωνάρια της-

πέρδικες κελαηδούσαν.

-μάτια μου, κι ας σε ξυπνούσα'-

Δεν ήταν μόνο πέρδικες,

-γαρυφαλλιές λεβέντικες-

ήταν και τρυγονάκια,

-μαύρα μου γλυκά ματάκια-

Κατέβηκε η πέρδικα

-πως περπατεί λεβέντικα-

να βρέξει το φτερό της

-διατί 'τανε σκληρότης-

κι έβρεξε τον αφέντη μας

-το ρήγα, το λεβέντη μας-

τον πολυχρονεμένο.

-και στον κόσμο ξακουσμένο-

Ο τύπος αυτός παραγωγής των στίχων παρουσιάζεται και σε κάποια δημοτικά τραγούδια, όπως στο παρακάτω:

Εγώ ’μαι του ψαρά ο γιυός

-ο ψάλτης κι ο γραμματικός-

και πάω να ψαρέψω.

-μαύρα μάτια να διαλέξω-

Όταν τον τελευταίο στίχο ακολουθούν παινέματα προς τους ανθρώπους του σπιτιού, τότε στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων σταματά η παρεμβολή τσακισμάτων και τραγουδιούνται οι πρωτογενείς ιαμβικοί δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι των παινεμάτων, πάνω σε διαφορετική μουσική φράση.

Σύμφωνα με μία –διαδεδομένη αλλά και ατεκμηρίωτη– ερμηνεία, κάποιο αρχοντόπουλο κατά τους βυζαντινούς χρόνους θέλησε να εξομολογηθεί τον έρωτά του σε κάποια κοπέλα και επέλεξε να το κάνει με τον κεκαλυμμένο αυτό τρόπο μέσω των καλάντων.Η παλαιότερη διατύπωση της ερμηνείας αυτής που καταφέραμε να βρούμε περιλαμβάνεται σε άρθρο του 1966. [5] Η διήγηση ξεκινά με την αόριστη φράση «*Κατά μία παράδοση*», χωρίς να αναφέρεται καμία απολύτως πηγή. Το ίδιο συμβαίνει και με τις μεταγενέστερες αναφορές.

Τα τσακίσματα πάντως που παρεμβάλλονται στους στίχους των καλάντων άλλοτε απευθύνονται πράγματι σε κοπέλα, όμως άλλοτε συμπληρώνουν ή συνδέονται νοηματικά με το κυρίως κείμενο. Επιπλέον, η μορφή με τα τσακίσματα συναντάται σπάνια σε βιβλιογραφικές πηγές του 19ου αιώνα και του πρώτου μισού του 20ού. Πρώτη, από όσο μπορούμε να γνωρίζουμε, αναφορά των καλάντων αυτών στη μορφή με τα τσακίσματα –και μάλιστα ως κάλαντα Αθηνών– κάνει ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης σε άρθρο του με τίτλο «*Αγιοβασιλιάτικα*» το 1888. [6] Το 1923 ο Καλλιγερόπουλος τα συμπεριλαμβάνει στη συλλογή του ως κάλαντα Σύρου, αναφέροντας ότι τραγουδιούνται και στην Αθήνα. [7] Είναι πάντως συχνό το φαινόμενο κάλαντα από συγκεκριμένη περιοχή που παρουσιάζονται σε παλαιές συλλογές χωρίς τσακίσματα, να καταγράφονται με τσακίσματα σε νεότερες συλλογές ή ηχογραφήσεις από την ίδια περιοχή, όπως συμβαίνει με τα κάλαντα της Αμοργού (βλ. *Ανοίξετε την πόρτα σας!*, CD 2, αρ. 1). Τα στοιχεία αυτά οδηγούν

στο συμπέρασμα ότι η παραπάνω ιστορία με το βυζαντινό αρχοντόπουλο αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα ρομαντική κατασκευή και ότι τα κάλαντα αυτά αποτελούν μάλλον νεότερη στιχουργική σύνθεση, που γρήγορα διαδόθηκε, κυρίως μάλιστα στο Αιγαίο και στις μικρασιατικές ακτές.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα στις δεκάδες παραλλαγές των καλάντων –στη μορφή τους με τα τσακίσματα– που βρέθηκαν κατά την αναδίφηση του ηχητικού αρχείου του Σίμωνα Καρά, το οποίο εκτείνεται χρονικά από το 1957 μέχρι το 1980, αλλά και της διαθέσιμης παλαιάς βιβλιογραφίας, είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι δεν βρέθηκε ούτε μία παραλλαγή που να αναφέρει το τσάκισμα «*άσπρε μου άγιε Βασίλη*», «*άγιε μου καλέ Βασίλη*» ή κάτι παρόμοιο. Αντί γι' αυτό συναντήσαμε τα τσακίσματα «*άσπρε μου χρυσέ μου ήλιε*», «*άσπρε μου καθάριε κρίνε*» σε διάφορες τοπικές παραλλαγές και μία φορά το τσάκισμα «*άσπρο μου γλυκό σταφύλι*». Το άτεχνο τσάκισμα που αύριο τραγουδιέται ως καταληκτήριο των καλάντων αποτελεί προφανώς δημιούργημα των τελευταίων δεκαετιών, επηρεασμένο από τη δυτική εκδοχή του αη-Βασίλη.

————————————————————

[1] Σε άλλες παραλλαγές βρίσκουμε τον σωστότερο στίχο «*Και σαν ηξεύρεις γράμματα*».

[2] Το ίδιο συνέβη και σε κάποιες ακόμη λίγες περιπτώσεις σπάνιων καλάντων. Βλ. Κ. Μάρκου, *Ελληνικά Κάλαντα*, Δήμος Παιανίας, Αθήνα 2011, σ. 307, 310, 318, 522 και Δ. Καλλιγερόπουλου, *Τα κάλανδα όλης της Ελλάδος*, Αθήνα 1923, σ. 33.

[3] Το τσάκισμα αυτό συναντάται συνήθως στην εξής μορφή: «*και δε μας καταδέχεται*». Από παρανόηση και λόγω άγνοιας της λειτουργίας των τσακισμάτων κάποιοι λένε «*κι όλους μας καταδέχεται*» νομίζοντας ότι το ημιστίχιο αυτό αναφέρεται στον άγιο Βασίλειο.

[4] Το τσάκισμα αυτό γράφεται συνήθως με την εσφαλμένη γραφή «*ζαχαροκάντιο ζυμωτή*» αντί της ορθής «*ζαχαροκαντιοζύμωτη*». Ζαχαροκάντιο είναι η κρυσταλλική ζάχαρη, επομένως ζαχαροκαντιοζύμωτη είναι αυτή που είναι ζυμωμένη με τη ζάχαρη. Σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτη πληροφορία, η κοινότητα των Χιωτών στην Κωνσταντινούπολη ονόμαζε το γλυκό που σήμερα είναι γνωστό ως υποβρύχιο *ζυμωτό ζαχαροκάντιο*. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε το επίθετο ζαχαροκαντιοζύμωτη θα μπορούσε να έχει σχέση με το γλυκό αυτό.

[5] Κ. Κώνστα, *Λαογραφικά Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, περ. *Λαογραφία* 24 (1966), σ. 301.

[6] Κ. Μάρκου, ό.π., σ. 29.

[7] Δ. Καλλιγερόπουλου, ό.π., σ. 18.

Πηγή: Δημήτρης Μαντζούρης, Επιστημονικός Συνεργάτης ΚΕΠΕΜ / pemptousia.gr